

Carmen Barceló al Departament d'Història Medieval de València (1975-1982)

Mateu Rodrigo Lizondo
Universitat de València

Carmen Barceló es va incorporar en 1975, en qualitat de professora ajudant, al nostre Departament d'Història Medieval de la Facultat de Filosofia i Lletres de València. Dos anys més tard, la vella Facultat humanística es va disgregar per a la creació de nous centres independents: Geografia i Història, Filosofia i Educació, Filologia, i Psicologia.

Al Departament, feu ben prompte amics. Tots érem professors no numeraris –llevat de la professora de Paleografia, adjunta numerària en virtut de la llei Villar Palasí–, un grup inestable d'ajudants, becaris d'investigació, encarregats de curs i adjunts, sotmés a la renovació anual del contracte administratiu a criteri del catedràtic, a la precarietat econòmica i a l'imperatiu d'una adhesió quasi incondicional a aquest, si hom aspirava a fer carrera universitària. La Càtedra era única, i el seu titular esdevenia director nat del Departament, que fins a l'època s'anomenava oficialment Seminari.

Durant l'estada a la Facultat d'Història, Carmen es va doctorar a la Universitat de Madrid, on s'havia format, en març de 1982, davant d'un tribunal presidit pel professor Elías Terés, director de la tesi, i va rebre les màximes qualificacions, ben merescudes per una investigació marcada per la pulcritud científica i una amplitud admirable en les fonts. No trigà a eixir publicada a València, dos anys més tard, amb el títol *Minorías islámicas en el País Valencià. Historia y dialecto*, a càrrec de la Universitat i de l'Institut Hispano-Àrabe de Cultura i amb pròleg de Joan Fuster, que, enmig d'intel·ligents divagacions, declara la seua intenció primordial d'expressar a l'autora “una gratitud personal [...] por lo que aporta a la historia valenciana.” No era poc, un aval sense reserves del principal intel·lectual del país.

En 1982 havia passat a integrar-se al claustre de la Facultat de Filologia, l'àmbit acadèmic que li era propi. Aviat va ser nomenada professora titular, i així mateix ocupà el Deganat un breu període (1985-1986). Tot seguit inicià una estada de sis anys a la nova Universitat de Còrdova, per a tornar a la de València després d'obtenir una càtedra d'Àrab l'any 1992. A la nostra Universitat consolidà una carrera acadèmica fecunda, sempre brillant, fins a la seua jubilació, arribada, amb la condició de Professora honorària, en setembre de 2019.

No em correspon fer-ne una valoració acadèmica, sinó una evocació pròxima, d'amic i company. És per això que incidiré en un episodi que revela l'alt tremp moral i professional de la nostra amiga desapareguda, en uns fets de fa prop de mig segle que visqué el Departament d'Història Medieval l'any 1977.

El professor Antonio Ubieto Arteta, aragonés de Saragossa, arribat a la càtedra d'Història Antiga i Medieval d'Espanya de la Universitat de València en 1958 procedent de la de Santiago de Compostela, havia obtingut, passats vint anys, el trasllat a la càtedra homòloga saragossana, vacant per jubilació del seu mestre, el prof. José María Lacarra de Miguel. En 1975 havia publicat el Dr. Ubieto, a la seua editorial Anubar, un llibre que titulà *Orígenes del Reino de Valencia. Cuestiones cronológicas sobre su reconquista*, reeditat amb canvis en 1976 i en 1977. Al pròleg d'una obra dedicada “A VALENCIA. 1955-1975,” formulava, paradoxalment, una desqualificació categòrica dels historiadors valencians, en una imatge negra sense connexió amb la realitat (Ubieto 1979-1981, 66-9). El país, per excepció en Espanya, deia, “se desinteresó por su documentado pasado,”

les fonts publicades eren quasi inexistent, la bibliografia històrica hi abundava, però carent d'investigació d'arxiu, ni d'ofici o mètode, *et sic de ceteris*¹.

A la vista del suposat desert, oferia un pla de redreç: publicar les fonts medievals i estudiar amb mètode històric les editades. El seu llibre, que presentava com a exemple de la regeneració, es basava en “documentos incontrovertibles.” Si apareixien fonts que el contradiguessen, prometia rectificar.

En la pràctica, Ubieta, que era un altomedievalista docte, no posseïa investigació consistent o autoritat sobre el segle XIII i la Baixa Edat Mitjana, com proven els seus errors quan fa incursions en terreny ignot. En el llibre citat en difon tres de gravetat considerable:

1. Els musulmans valencians foren sempre bilingües, en valencià i en àrab, i el mapa lingüístic no va canviar amb la conquesta, per la insignificància dels repobladors, un 5% del total segons càlculs seus. L'il·lustre arabista Ambrosio Huici, catedràtic de Llatí de l'Institut de València², havia publicat (Huici, I: 512-514), i abans d'ell ho feu Escolano al tom I de les *Décadas*, la carta pobla dels moros de la Vall d'Uixó d'agost de 1250, escrita en català. En la segona edició del llibre (1976) Ubieta adduïa aquest text com a prova definitiva que el valencià és anterior a Jaume I, sense advertir, si hagués examinat l'original custodiat a l'Arxiu del Regne, que era una traducció feta a la Cancelleria de Jaume I “de aràbich e morisch en llengua christianescha” en l'any 1368. En la quarta edició (Saragossa, 1981, 192-193) el professor aragonés reconegué l'equivocació, encara que sense deixar d'insistir en la teoria inversemblant que els musulmans valencians parlaven en romanç. Més encara, una lectura detinguda del *Llibre dels fets* l'hagués assabentat que el monarca sempre demana un torsimany o traductor quan tracta amb les aljames musulmanes, una veritat incompatible amb el pretés bilingüisme: tan estranya era al rei la llengua àrab com la catalana o l'aragonesa als musulmans valencians.
2. La batalla del Puig, lliurada als peus del castell de tal nom l'agost de 1237, segons el consens general, en un lloc que en àrab es deia Anisa, en realitat s'hauria produït en Abisa –o la serra d'Irta,– prop de Peníscola (Ubieta 1979-1981, 90-97). L'error, per homonímia, d'un autor àrab del s. XV l'incita a moure els fets de 15 km al nord de València a més de 100, amb una incongruència històrica flagrant.
3. L'entrada de Jaume I a València el 9 d'octubre de 1238, sempre tinguda com la possessió oficial de la ciutat pel Conqueridor i data fundacional del Regne, seria, diu, “una falsa tradició,” perquè el rei ja hi era d'abans. Error particular de l'autor, atès que la data del 9 es recull explícitament al *Llibre del Repartiment*: (Ferrando 1978, 76): “Die sabbati, .VII. idus octobris, intravimus civitatem Valentie” (“el dissabte dia 9 d'octubre, vàrem entrar a la

¹ No esmentava els erudits historiadors del segle XVIII i primers del XIX, defensors de la crítica històrica i alguns també editors de fonts: els dominics Jacint Segura, Josep Teixidor, Jaume Villanueva i Bartomeu Ribelles; Francesc Pérez Bayer; Agustí Sales; Gregori Mayans, probablement el més savi dels il·lustrats espanyols, i el seu germà el canonge Joan Antoni; el degà Manuel Martí; Francesc Cerdà i Rico; Antonio Valcárcel, comte de Lumiares; o els bibliògrafs Josep Rodríguez, Vicent Ximeno i Just-Pastor Fuster. Un esplet intel·lectual que resisteix bé la comparació amb altres territoris. Villanueva, al seu *Viage literario a las Iglesias de España* (Madrid i València, 1803-1852, 22 vols.), construí un monument documental indispensable per a la història del Regne de València, de Catalunya i de Mallorca.

² L'actual Institut d'Ensenyament Secundari *Lluís Vives*, llavors anomenat *Instituto General y Técnico de Valencia*.

ciutat de València»³. El Dr. Ubieto (1975/1981, 107-116) desautoritza l'anotació, volent entendre que el subjecte no hi són el rei i l'exèrcit, que sosté que haurien penetrat a la ciutat el mateix dia de la capitulació, el 28 de setembre al capvespre, sinó “los copistas del Libro del Repartiment.” L'afirmació, però, és infundada; el redactor del llibre és el secretari del rei; Guillem Escrivà, i és patent que el secretari reial i la Cancelleria acompanyen regularment el monarca, perquè són instrument indispensable de la Corona en l'exercici del poder.

En aquests anys, la infame *batalla de València* que es va lliurar en la política i en la premsa amb la consigna d'ofegar qualsevol possibilitat de normalització cultural i nacional dels valencians, amb ajuda d'un despatx del Govern central, trobà en Ubieto, que fins aleshores es complaïa en donar una certa imatge antifranquista i anticlerical, un col·laborador sense preu, un catedràtic d'Universitat que justificava el secessionisme lingüístic, carent de tota base científica, d'una part del valencianisme.

Tornem a la nostra amiga Carmen Barceló. Quina va ser la seua actitud davant d'aquestes opinions històriques dirigides, exteriorment, a desmuntar unes creences suposadament errades, i en l'esfera real a sembrar el dubte sobre els orígens del poble valencià i els seus senyals d'identitat més sensibles, la base humana i la llengua pròpia? Ella procedia d'un territori de tradició històrica castellana, i hagués pogut restar al marge dels perills d'oposar-se al poder acadèmic, que li assegurava unes condicions mínimes d'estabilitat. Optà per la seua consciència ètica, civil i professional.

Quan un dels professors més antics del Departament, Pedro López Elum, va reunir la majoria del professorat, disconforme amb la difusió com a veritat incontrovertible d'uns errors capitals, sembradors de desconcert, Carmen esdevingué, per la seua formació específica, la clau d'una resposta professional. Ella va ser l'encarregada de redactar l'esborrany base d'una sèrie d'articles per a la premsa, que prengueren forma definitiva en les reunions del grup. Amb el títol general *En torno a los “Orígenes del Reino de Valencia,”* els cinc articles portaven els epígrafs:

- I.- Del dicho al hecho;
- II.- Una teoría para un idioma;
- III.- Una teoría para un idioma;
- IV.- La batalla de Enesa o de El Puig; i
- V.- La entrada de Jaime I en Valencia.

La direcció del diari *Las Provincias* refusà publicar-los. Contràriament, *Levante*, poc abans diari del Règim, ho va sotmetre a l'aprovació del consell de redacció i va editar els articles els dies 28-29-30 de setembre i el 1 i el 4 d'octubre del dit 1977. Per ordre alfabètic, signàvem set persones, María C(armen) Barceló, C(oncepció) Bixquert, María (Milagros) Cárcel, J(osé) Hinojosa, P(edro) López (Elum), R(osa) Muñoz i el qui subscriu. Cal advertir que el Departament era format per onze professors, sense el catedràtic, que romania encara a València.

La transcendència dels nostres escrits va ser limitada; la circumstància que els signants no pertanyíem a grups polítics o sindicals de relleu, en un temps conflictiu, feu que el món oficial mantingués silenci, almenys de portes enfora, i sols alguns professors

³ Arxiu de la Corona d'Aragó, *Canc.*, reg. 5, f. 50v. Igualment la prova Ibn al-Abbār, secretari de Zayyān ibn Mardaniš, que en la seua *Takmila* dona fe que aquest va marxar el matí del 8 d'octubre per traslladar-se al sud del riu Xúquer (“El matí del divendres 8 d'octubre va ser l'eixida de Zayyan amb el seu seguici de l'alcaŕsser, acompanyat d'una tropa reduïda.” traducció de Carmen Barceló), i era una consideració elemental de part del Conqueridor esperar que sortís abans de prendre'n possessió efectiva.

de la Facultat (Alfons Cucó i Pedro Pérez Puchal, entre altres) ens feren patent en privat la seua aprovació. El prof. Ernest Belenguer va dedicar un record calorós als fets pocs anys després, ensems amb un judici sever sobre la “manifesta parcialitat” del medievalista aragonés (1984, I, 16-17)⁴, ni en la nota. Aquest encara intentà exercir repressàlies administratives sobre un professorat no numerari indefens. Elevem un vot de gràcies per al degà de la Facultat de Filosofia i Lletres, el catedràtic de Filosofia Dr. Fernando Montero Moliner (q.e.p.d.), que no ho va permetre.

En 1979, Ubieto publicà a Saragossa un segon tom del llibre, amb la determinació pertinaç de negar el paper de Catalunya en la formació del poble valencià; els musulmans, diu, es varen cristianitzar de bon grat, cosa que no ha admés mai cap historiador⁵. Els contradictors eren desacreditats: “aficionados a los temas históricos, falsarios, ignorancia interesada, falta de sentido histórico,” fins a la temerària insinuació de suborn (1979, 18, 28, 29, 189, 202).

La nostra resposta va ser una recensió a la revista *Hispania* (núm. 144, 1980), a càrrec de Carmen, Pedro López Elum i jo mateix, dins dels límits de les formes acadèmiques. Encara més tard, el catedràtic de Saragossa continuava present a la premsa conservadora de València⁶.

La crònica acaba ací, però no els efectes, que han contribuït a la confusió sembrada malintencionadament fins a hui.

Carmen Barceló sabé optar, ben lluny d’una neutralitat exempta de compromís, per l’imperatiu categòric de la recerca de la veritat i el manteniment de la dignitat professional i personal. En aquesta circumstància, com en el curs de la seua vida professional, va conjuminar de manera exemplar la laboriositat amb el rigor científic, una formació destacada amb l’honestedat del juí, al marge de respectes humans. Des d’ací, li adrecem un record amb afecte i agraïment renovellats.

⁴ “En aquest sentit, l’estudi històric s’enrareix, víctima de la passió [...]” (pròleg).

⁵ Amb raó, el medievalista madrileny prof. Salvador de Moxó (1979, 341) advertia al Dr. Ubieto la necessitat de treballar “con pulcritud y desapasionamiento.” El prof. Á. J. Martín Duque, condeixeble seu, li dedicà una necrologia (1990, 19-20), amb judicis com aquest: “Trató de esclarecer, con su característica fogosidad de sincero «combatiente por la historia», los orígenes del reino de Valencia, y en general, los remotos precedentes del mapa autonómico español.”

⁶ Va concedir una entrevista a cinc columnes, animada pel significat periodista Baltasar Bueno, de *Las Provincias*, al rotatiu citat el diumenge 20 de febrer 1983, amb un titular extremadament polèmic: “Ubieto: Me hicieron la vida imposible por defender la verdad sobre los orígenes del Reino de València,” i epígrafs inadmissibles: “En Valencia hay mucho fanteche (*sic*) que dice es investigador (*sic*),” “Muchas veces no es historia, sino histeria catalana,” “A los valencianos no les ha interesado su historia documentada, pero volveré a escribir sobre Valencia.” Ja jubilat, tornava al mateix diari el 10 de maig de 1988: “Cómo y por qué nace la superchería del «milenario» (de Catalunya).”

Obres citades

- Barceló, María C., C. Bixquert, María [Milagros] Cárcel, J. Hinojosa, P. López [Elum], R. Muñoz & M. Rodrigo. “En torno a los *Orígenes del Reino de Valencia*. I.- Del dicho al hecho.” *Levante*, 28 de setembre de 1977.
- . “En torno a los *Orígenes del Reino de Valencia*. II - Una teoría para un idioma.” *Levante*, 29 de setembre de 1977.
- . “En torno a los *Orígenes del Reino de Valencia*. III.- Una teoría para un idioma.” *Levante*, 30 de setembre de 1977.
- . “En torno a los *Orígenes del Reino de Valencia*. IV.- La batalla de Enesa o de El Puig.” *Levante*, 1 d’octubre de 1977.
- . “En torno a los *Orígenes del Reino de Valencia*. V.- La entrada de Jaime I en Valencia.” *Levante*, 4 d’octubre de 1977.
- Barceló, C., P. L(ópez) Elum & M. Rodrigo. Recensió d’“Ubierto Arteta, A. *Orígenes del Reino de Valencia. Cuestiones cronológicas sobre su reconquista*, II, Zaragoza: Anubar, 1979.” En *Hispania. Revista Española de Historia* XL/144 (enero-abril 1980): 204-208.
- Barceló, Carmen. *Minorías islámicas en el País Valenciano. Historia y dialecto*. València: Universidad de Valencia e Instituto Hispano-Árabe de Cultura, 1984. Pròl. de Joan Fuster.
- Belenguer Cebrià, Ernest. *Jaume I a través de la història*. València: Eliseu Climent Ed., 1984. 2ª ed. rev.: València, Universitat de València, 2009. 2 vols.
- Bueno, Baltasar, entrevista al prof. Antonio Ubierto. *Las Provincias*, 20 febrer 1983. 16.
- Escolano, Gaspar. *Décadas de la Historia de la Insigne y Coronada Ciudad y Reino de Valencia*. València: Pedro Patricio Mey, 1610-1611. 2 vols.
- Huici Miranda, Ambrosio. *Colección diplomática de Jaime I el Conquistador*. Valencia: Tip. Hijos de Vives Mora i Renovación Tipográfica, 1916-1922. 3 toms en 6 vols. *Llibre del Repartiment de València*. Antoni Ferrando dir., ed. i facs. València: Vicent García Ed., 1978. 4 vols.
- Martin Duque, Ángel. “El medievalista aragonés Antonio Ubierto Arteta.” *Príncipe de Viana* LI/189 (1990): 19-20.
- Moxó, Salvador de. *Repoblación y sociedad en la España cristiana medieval*. Madrid: Rialp, 1979.
- Ubierto Arteta, Antonio. *Orígenes del Reino de Valencia. Cuestiones cronológicas sobre su reconquista*. Zaragoza: Anubar, 1979-1981. 2 vols. Vol. I: Zaragoza, Anubar, 1981. Vol. II: Zaragoza, Anubar, 1979.
- . “Cómo y por qué nace la superchería del «milenario» [de Catalunya].” *Las Provincias*, 10 de maig de 1988.